

УДК 378.011.3-051:37.015.31 (045)

РЕПКО І. П.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, hgra @ kharkov. com*

КРАСНОГОРСЬКА В. В.

*магістрант Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради, vk-94@list.ru*

Україна, Харків

ІМПРОВІЗАЦІЇ ЯК КОМПОНЕНТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Автори статті наголошують, що реформування сучасної системи освіти України потребує підвищення рівня професіоналізму й розкривають роль імпровізацій в системі фахової підготовки вчителів.

У статті в історичній хронології схарактеризовано вимоги до вчителя стародавньої Русі, епохи Відродження, Нового часу та сучасності. На підставі аналізу праць педагогів-класиків та сучасних дослідників розкрито зміст професіограми вчителя – загальногромадянські якості, педагогічні та професійні уміння – та зроблено акцент на імпровізації як умінні розв'язувати проблеми миттєво й ефективно. Визначено етапи педагогічної імпровізації та педагогічні вимоги до вчителя-імпровізатора.

Доведено, що імпровізація посідає одне з провідних місць у системі професійної підготовки вчителя сучасної української школи.

Ключові слова: *імпровізація, фахова підготовка вчителя, професіограма педагога, педагогічні вимоги, педагогічна майстерність.*

РЕПКО І.Р.

candidate of pedagogical Sciences, docent, prorektor of scientific and pedagogical activity

Municipal institution «Kharkiv humanitarian-pedagogical Academy»

Kharkiv regional Council, hgpa @ kharkov. com

KRASNOHORSKA V.V.

master, Municipal institution «Kharkiv humanitarian-pedagogical Academy»

Kharkiv regional Council, vk-94@list.ru

Ukraine, Kharkov

IMPROVISATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

The authors of the article stress that reforming the modern system of education in Ukraine demands an increase of professional level and reveal the role of improvisation in the system of professional training of teachers.

In historical chronology the article describes requirements to the teacher of ancient Russia, Renaissance and modern times. Analyzing works of educators-classics and modern researchers, the content of teacher professiogram (civil qualities, pedagogical and professional skills) are revealed. Improvisation is pointed as an ability to solve problems instantly and efficiently. Milestones of pedagogical improvisations and requirements to teachers-improvisers are defined.

Improvisation takes one of the leading places in professional training of teachers for modern Ukrainian school.

Keywords: *improvisation, professional training of teachers, teacher professiogram, pedagogical requirements, pedagogical skills.*

Постановка проблеми. Реформування сучасної системи освіти України потребує підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів, здатних до творчого вирішення освітніх завдань. Питання щодо підвищення професійно-педагогічних вимог до вчителя, серед яких однією з головних є готовність до прийняття неординарних рішень у освітньому процесі, знайшли

відображення в Законі України «Про вищу освіту», Державних національних програмах «Освіта», («Україна ХХІ століття»), «Діти України», Концепції національного виховання.

У період системних змін, одним із найважливіших аспектів удосконалення системи педагогічної освіти є забезпечення продуктивної підготовки вчителя, що передбачає отримання ним високого результату у професійно-педагогічній діяльності.

Мета статті – охарактеризувати імпровізацію як компонент фахової підготовки майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Головними якостями справжнього педагога, зокрема в Індії, вважали вченість, шляхетне походження, благочестиву поведінку, дисциплінований розум, уважне й людяне ставлення до учнів.

У ролі вчителів стародавньої Русі, як правило, виступали високоосвічені монахи-літописці (Нікон Великий, Нестор Сільвестр), письменники-публіцисти (Іларіон, Климент Смолятич, Даніїл Заточник). Усі вони володіли іноземними мовами, знали античну, візантійську та західноєвропейську історію, богословську та художню літературу.

Як відомо, учитель епохи Відродження повинен був керуватися досвідом попередників, бути освіченим, володіти майстерністю, технікою прогресивного мислення, брати участь у громадській діяльності, спостерігати за видавництвом книг, які сприяли розповсюдженню в народі прогресивних ідей та знань. Він мав чітко знати навчально-виховні завдання, уміти організувати процес засвоєння знань, використовуючи при цьому всі відомі методи та засоби навчання [3].

Гуманістичного характеру набуває педагогіка Нового часу в працях Я. Коменського, М. Пирогова, Дж. Локка, Ж. Руссо, І. Песталоцці, К. Ушинського, П. Каптерєва – основоположників сучасної педагогіки; в їхніх педагогічних концепціях з'являється новий образ учителя, сформований під впливом особливостей епохи. «Учитель – найактивніший учасник педагогічного процесу; його активність повинна бути внутрішньо мотивована, а не вимагатися шкільною адміністрацією; вільна діяльність учителя – необхідна

передумова функціонування педагогічного процесу; його свобода повинна обмежуватися лише власними можливостями самореалізації в педагогічному процесі та відповідальністю за свою працю» [12].

Я. Коменський першим із мислителів Нового часу оновив образ шкільного вчителя: із сурового судді та ката, який карає дітей, він перетворив його в гуманного, уважного наставника: «учитель повинен знати, хотіти і вміти зробити Розум всіх своїх учнів мудрим, мовлення – красномовним, руки – здатними до письма та інших робіт»; при цьому вчителі «повинні бути зразками добродетності, яку вони мають прищепити іншим» [4]. Дж. Локк наголошував, що «власна поведінка вихователя в жодному разі не повинна розходитися з його упередженнями» [6]. В. Бехтерев вважав, що «особистість учителя у вихованні часто має більше значення, ніж вплив середовища, а авторитет його перевищує навіть авторитет батьків» [1]. І. Песталоцці в образі вчителя фіксує перш за все багажний характер відношень з учнем – відношення «сімейного типу», відношення «батька та дітей», щоб «сила виховання була подібна батьківській, пожвавлена наявністю всіх сімейних стосунків» [10]. Л. Толстой, розвиваючи ідею І. Песталоцці щодо «батьківських відношень» учителя з учнями, наповнює їх «думкою», інтенсивною розумовою роботою з обох сторін. Учитель – це наставник, що керує розумовою роботою дитини; учитель не має права бути самодостатньою людиною, у нього не повинно бути почуття самозадоволення від досягнутих успіхів, більше того, у нього повинно бути почуття «постійного незадоволення собою», яке стимулює його до кращого виховання й навчання дітей.

Родоначальником «ідеї учительської професії як особливого роду мистецтва» став Ж. Руссо. Від вихователя, за Ж. Руссо, вимагається вміння діяльності, самопізнання та самокерування.

У 20-х роках минулого сторіччя чимало дослідників (І. Біляков, А. Євстигнєєва, Ф. Корольов, Д. Кроленко, Я. Мамонтов, Л. Раскін, М. Рубінштейн, А. Шафранова та інші) акцентували на наявності природних якостей педагога, його таланті й творчих здібностях. При цьому творчість вони розуміли як яскравий прояв індивідуальності вчителя [2].

Із часу виникнення класно-урочної системи навчання (XVI ст.) й до сьогодні провідною фігурою в цій системі є вчитель. Він планує й організовує навчальну діяльність учнів, «знає психологію та педагогіку, володіє науковими знаннями зі свого фаху, основами педагогічної майстерності».

Спроби применшити провідну роль учителя (Дальтон-план, метод проектів, бригадно-лабораторний метод) призводили до дезорганізації навчальної роботи школи, зниження якості знань та вмінь, обмеження спілкування з учнями. Учителя, як представника старшого покоління, активного носія соціального досвіду не можуть замінити жодні засоби навчання: ні книга, ні комп'ютер, ні ЗМІ.

Відомо, що в педагогіці вимоги до вчителя пов'язували саме з пізнавальною діяльністю учнів і проектуванням освітнього процесу. Наприклад, П. Постніков у своїх дослідженнях виділяє інтенцію, компетентність, емоційну гнучкість, професійне самопізнання вчителя [11]. «Учитель повинен бути аналітиком, допитливим дослідником, спроможним шукати й знаходити найбільш оптимальні рішення, проявляючи при цьому самостійність, діючи цілеспрямовано» [8].

Однією з найважливіших вимог, що висувається педагогічній професії на сьогодні, є чіткість соціальних і професійних позицій її представників.

Позиція педагога – це система тих інтелектуальних, вольових і емоційно-оцінних ставлень до світу, педагогічної дійсності та педагогічної діяльності, що є джерелом його активності. Вона визначається, з однієї сторони, тими вимогами, очікуваннями й можливостями, які та висуває йому суспільство. А з іншої сторони, діють внутрішні, особисті джерела активності – захоплення, переживання, мотиви та цілі педагога, його ціннісні орієнтації, світосприйняття.

Слід зазначити, що сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя визначається як професійна готовність до педагогічної діяльності. У її складі доцільно виділити, з однієї сторони, психологічну, психофізіологічну та фізичну готовність, а з іншої – науково-теоретичну та практичну підготовку як основу професіоналізму [9].

Зміст професійної готовності, як відображення мети педагогічної освіти, акумульовано в професіограмі, що відображає інваріантні, ідеалізовані параметри

особистості й професійної діяльності вчителя. На сучасному етапі розвитку науки сформувався досвід побудови професіограми вчителя, яка дозволяє професійні вимоги до нього об'єднати в три основні комплекси, взаємопов'язані між собою: загальногромадські якості; якості, що визначають специфіку професії вчителя; спеціальні знання, уміння й навички з предмету (фаху). Психологи під час обґрунтування професіограми звертаються до встановлення переліку педагогічних умінь, що представляють собою синтез розуму, почуттів і волі особистості. Наприклад, А. Маркова виокремлює дві великі групи педагогічних умінь [7]: перцептивно-рефлексивні (перцепція – сприйняття) уміння, які визначають можливість проникнення вчителя в індивідуальність учня та розуміння самого себе (ці вміння домінують); проєктивні, конструктивні, управлінські, пов'язані з умінням впливати на інших людей.

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні точки зору на визначення поняття «педагогічні вміння». Однак більшість дослідників погоджується з позицією Л. Спіріна, який трактує педагогічні вміння як «сукупність правильно виконуваних як операційно, так і за змістом, евристичних розумових та практичних дій суб'єктів виховання при розв'язанні педагогічних задач, опанування діями соціально-педагогічного управління, що забезпечують досягнення результатів у навчанні та вихованні» [13].

Розмірковуючи стосовно професійних умінь учителя, Н. Кузьміна виділяє такі: комунікативні, гностичні, організаторські. Природно, що кожна з виокремлених властивостей може проявлятися в різноманітних ситуаціях, у тому числі й у творчих. Тому однією з найважливіших якостей педагога як творчої особистості є саме високий рівень емпатії, або за дуже доречним висловом і назвою книги В. Леві «Мистецтво бути іншим». Для того, щоб співтворчість педагога та учнів відбулася, необхідне вміння бути іншим, яке складається з: 1) знань людей та природи спілкування, 2) уміння сприймати, 3) уміння правильної поведінки (знати своє місце та вміти тримати себе в руках) [5].

Відомо, що професія вчителя – одна з найбільш творчих і складних професій, у якій поєднано науку та мистецтво. Ця професія споріднена з працею

письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера й постановника (створення замислу і його реалізація), актора (в педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), психолога та науковця.

Безперечно, що будь-яка майстерність, у тому числі й педагогічна, розкривається в діяльності, причому в діяльності ефективній. Саме таке розуміння майстерності прийняте в педагогіці. Аналізуючи складники педагогічної майстерності, В. Ягупов чітко визначає структуру діяльності педагога, яка містить низку взаємозумовлених компонентів. Розглядаючи різні види педагогічної діяльності, автор подає низку вмінь учителя. Наприклад, діагностична діяльність вимагає від учителя вмінь проводити діагностику індивідуально-психічних особливостей учнів; орієнтовно-прогностична діяльність полягає в умінні педагога визначати конкретні цілі, зміст, методичку виховної діяльності, передбачати її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленості окремих вихованців, злагоженості та згуртованості колективу; організаційна діяльність передбачає вміння вчителя планувати та організовувати навчально-виховну роботу; практичне здійснення конкретних педагогічних заходів передбачає наявність у вчителя навичок і вмінь їх проведення (володіння педагогічною технікою); для реалізації комунікативної діяльності вчителю повинні бути притаманні особистісні якості: бути Людиною доброю, любити вихованців такими, якими вони є, уміти емпатувати вихованцям, бути оптимістом, персоніфікувати людину майбутнього, бути творчою людиною тощо. Безумовно, ці якості педагога виявляються під час спілкування, і це передбачає його високогуманність. Дослідницько-творчий вид педагогічної діяльності вимагає від учителя вмінь творчо підходити до всіх видів діяльності, адже творчість учителя – «це джерело його оптимізму, всебічного розвитку, гуманного мислення, оригінального проведення педагогічних заходів, їх постійного вдосконалення тощо». В. Ягупов підкреслює: «Там, де немає творчості, там немає вихователя». Уміння творчо підходити до своєї справи – головне в педагогіці [14].

Установлено, що кожна професія вимагає від людини оволодіння певними особистими якостями як базою для формування професіоналізму в галузі тієї чи іншої діяльності. Серед професійно важливих якостей педагогів у вітчизняній літературі виділяють такі: емпатія, ерудиція, педагогічне мислення, інтуїція, спостережливість, оптимізм, всебічний розвиток, принциповість і вимогливість, творчий склад мислення, кмітливість, передбачуваність, рефлексія тощо.

Незаплановані ситуації впродовж навчально-виховного процесу виникають дуже часто й учитель має вміти розв'язувати проблеми миттєво, не зволікаючи. Саме вміння імпровізувати вимагає від педагога величезного спектру умінь, окреслених у професіограмі.

У сучасному освітньо-виховному процесі перед педагогом розкриваються величезні можливості для вибору концепцій, варіантів, підходів, творчих пошуків. Це, з однієї сторони, викликає почуття відповідальності перед учителем, а з іншої – дає можливість необмеженій фантазії, уяві та імпровізації.

Нами з'ясовано, що проблематика прийняття непередбачених рішень і безпосередньо сам учитель, який їх приймає, є актуальною і пріоритетною. У ситуації вибору правильного, логічного й доречного, а головне – ефективного розв'язання проблеми учитель повинен опиратися на знання предмету, власного «Я», дитячого колективу та кожного його індивіда, на власний досвід та інтуїцію. Обрати правильний шлях розв'язання проблеми вимагає від учителя неабияких умінь, адже «уміння вибирати – найдорогоцінніша властивість розуму».

Установлено, що вміння імпровізувати вимагає від студента оволодіння цілої низки особистісних якостей та професіональних знань і умінь, які зазначені в професіограмі сучасного педагога та забезпечують його готовність до майбутньої професійної діяльності.

Окреслимо основні етапи педагогічної імпровізації та педагогічні вимоги до вчителя-імпровізатора (за М. Харкіним):

1 етап «Осявання»:

- досконало володіти теоретичними та емпіричними методами дослідження педагогічної проблеми;
- миттєво адекватно оцінювати проблеми;
- неординарно мислити;
- мати бурхливу педагогічну уяву;
- усвідомлювати суперечності між суб'єктами навчання;
- уміти визначати власні можливості щодо розв'язання педагогічних проблем;
- уміти швидко та невідкладно реагувати на запитання, репліки, вчинки учнів;
- проводити науково-педагогічні спостереження;
- знати рівні розвитку кожної особистості й класу в цілому;
- займати позицію учня, відчувати й розуміти можливі мотиви його поведінки, діяльності;
- визначати головне та другорядне у зовнішній поведінці учня;
- встановлювати причинні зв'язки залежності між конкретними факторами, діями, психологічними станами учня.

2 етап «Миттєве осмислення ідеї та вибір шляху її реалізації»:

- передбачати та планувати структуру дій учнів і керувати їхньою діяльністю;
- розраховувати поступовість педагогічного впливу;
- узагальнювати і систематизувати різноманітні методи педагогічного впливу;
- аналізувати причини виникнення тих чи інших проявів у поведінці вихованців;
- знати досвід інших учителів з метою використання ефективних формуючих педагогічних методів та прийомів у власній діяльності.

3 етап «Публічне втілення ідеї»:

- враховувати умови професійного впливу, усувати суперечності між ними;
- комбінувати необхідні прийоми педагогічного впливу у відповідності з метою й очікуваними результатами;
- передбачати та аналізувати можливі наслідки професійного впливу;
- прогнозувати можливі варіанти відхилень від мети та спрямовувати педагогічний процес у необхідне русло;
- переформулювати задачі з урахуванням прихованого раніше протиріччя (варіативність способів розв'язання задачі);
- успішно використовувати мовні засоби впливу на учнів;
- реалізовувати в професійній діяльності принцип поєднання поваги та вимогливості до учнів (А. Макаренко);
- бути одночасно уважним до багатьох об'єктів;
- викликати до себе стійкий інтерес, симпатію, почуття товарищескості.

4 етап «Миттєвий аналіз результату втілення педагогічної імпровізації»:

- здійснювати педагогічну рефлексію, аналізувати й адекватно оцінювати свою діяльність;
- діагностувати одержані результати та зіставляти їх із поставленою метою;
- аналізувати та пояснювати можливі розбіжності;
- аргументовано оцінювати педагогічні стратегії та методи щодо розв'язання непередбаченої проблеми;
- знаходити власні професійні помилки та оперативно їх виправляти.

5 етап «Перехід до запланованого раніше»:

- постійно направляти педагогічну діяльність на розв'язання головної мети уроку;
- стримувати себе, перевтілюватися, змінювати настрій, переорганізовуватися, «вести» клас за собою.

Таким чином педагогічна імпровізація посідає одне з провідних місць у системі професійної підготовки вчителя, оскільки його готовність до імпровізації передбачає оволодіння цілим спектром знань і вмінь, зазначених у професіограмі сучасного педагога: уміння, які пов'язані з оцінкою ситуації: концентрувати та розподіляти увагу, активізувати набуті знання та пошук яскравих, оригінальних рішень в непередбачених ситуаціях і способів їх реалізації, миттєво адекватно оцінювати педагогічні проблеми, швидко й невідкладно реагувати на запитання, репліки, учинки учнів, органічно діяти в мінливих обставинах діяльності; уміння, що посилюють ефективність педагогічної імпровізації: перевтілюватися, неординарно мислити, передбачати ситуації, які можуть викликати імпровізацію, оцінювати учня, зацікавлювати й залучати його до імпровізації, викликати в нього необхідну реакцію, комунікативні вміння (вербальні та невербальні).

Література

1. Бехтерев В. М. Внушение и воспитание / В. М. Бехтерев – Петроград, 1923. – 357 с.
2. Вершловский С. Г., Лесохина Л. Н. О подходах к исследованию структуры профессионально-педагогической деятельности / С. Г. Вершловский, Л. Н. Лесохина. – Л.: НИИ ООВ, 1977. – 203 с.
3. Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс: исследование субъективно-эмоциональной сферы творческого процесса педагога / В. А. Канн-Калик – Грозный: книж. изд-во, 1976. – 286 с.
4. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Нина Васильевна Кузьмина. – Л., 1985. – 32с.
5. Леви В.Л. Искусство быть другим / Леви В.Л. - М., 1980. – 207с.
6. Мороз А. Г. Формирование готовности к педагогической деятельности у молодых учителей / А. Г. Мороз // Психолого-педагогические основы совершенствования подготовки специалистов в университете. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского университета, 1980. – С. 71–75.

7. Никитин В. А. Начала социальной педагогики : учебное пособие / В. А. Никитин – [2-е изд.] – М. : «Флинта», 1999. – 72с.
8. Омеляненко В. Л. Педагогіка: завдання і ситуації: [практикум] / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк – 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2006. – 423с.
9. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт : пособие для учителя / М. М. Поташник – К. : Рад. шк., 1988. – 187 с.
10. Развитие творческой активности школьников / [под ред. А. М. Матюшкина]. – М. : Педагогика, 1991. – 160 с.
11. Ружийэро В. Р. Мышление: пятнадцать уроков для начинающих авторов. / В. Р. Ружийэро : пер. с англ. А. Станиславского. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 440 с.
12. Сокольников Ю. П. Системний анализ воспитания школьников / Ю. П. Сокольников – М. : Педагогика, 1986. – С.58.
13. Шапарь В. Б., Тимченко А. В., Швыдченко В. Н. Практическая психология. Инструментарий / В. Б. Шапарь, А. В. Тимченко, В. Н. Швыдченко. – Ростов на Дону : «Феникс», 2002. – 688 с.
14. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібник / ЯгуповВ.В. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

References

1. Behterev V. M. Vnushenie i vospitanie / V. M. Behterev – Petrograd, 1923. – 357 s
2. Vershlovskiy S. G., Lesohina L. N. O podhodah k isledovaniyu strukturyi professionalno-pedagogicheskoy deyatel'nosti / S. G Vershlovskiy, L. N. Lesohina. – L.: NIY OOV, 1977. – 203 s
3. Kan-Kalik V. A. Pedagogicheskaya deyatel'nost kak tvorcheskiy protsess: issledovanie subektivno-zmotsional'noy sferyi tvorcheskogo protsessa pedagoga / V. A.Kann-Kalik – Groznyiy: knizh. izd-vo, 1976. – 286 s.
4. Kuzmina N. V. Sposobnosti, odarennost, talant uchitelya / Nina Vasilevna Kuzmina. – L., 1985. – 32s.

5. Levi V.L. Iskusstvo byit drugim / Levi V.L. - M., 1980. - 207s.
6. Moroz A. G. Formirovanie gotovnosti k pedagogicheskoy deyatel'nosti u molodykh uchiteley / A. G. Moroz // Psihologo-pedagogicheskie osnovy i sovershenstvovaniya podgotovki spetsialistov v universitete. – Dnepropetrovsk: Izd-vo Dnepropetrovskogo universiteta, 1980. – S. 71–75.
7. Nikitin V. A. Nachala sotsialnoy pedagogiki : uchebnoe posobie / V. A. Nikitin – [2-e izd.] – M. : «Flinta», 1999. – 72s.
8. Omelianenko V. L. Pedagogika: zadaniya i situatsii: [praktikum] / V. L. Omelianenko, A. I. Kuźminskiy, L. P. Vovk – 2-he vyd., vypr. – K.: Znannia-Pres, 2006. - 423s.
9. Potashnik M. M. Pedagogicheskoe tvorchestvo: problemi razvitiya i opyt : posobie dlya uchiteley / M. M. Potashnik – K. : Rad. shk., 1988. – 187 s.
10. Razvitie tvorcheskoy aktivnosti shkolnikov / [pod red. A. M. Matyushkina]. – M.: Pedagogika, 1991. – 160 s.
11. Ruzhnyy V. R. Myshlenie: pyatnadtsat urokov dlya nachinayuschih avtorov. / V. R. Ruzhnyy : per. s angl. A. Stanislavskogo. – M. : Flinta : Nauka, 2006. – 440 s.
12. Sokolnykov Ju. P. Systemnij analiz vospytaniya shkolnykov / Ju. P. Sokolnykov – M.: Pedagogika, 1986. – S.58.
13. Shapar V. B., Timchenko A. V., Shvyidchenko V. N. Prakticheskaya psihologiya. Instrumentariy / V. B. Shapar, A. V. Timchenko, V. N. Shvyidchenko. – Rostov na Donu : «Feniks», 2002. – 688 s.
14. Jahupov V.V. Pedagogika : navč. posibnyk / Jahupov V.V. - K. : Lybid', 2003.– 560 s.